

TVERDOTA GYÖRGY: GONDOLJÁTOK MEG, PROLETÁROK. AZ IFJÚ JÓZSEF ATTILA

Számos tartalmas, József Attilával, a korról és kortársakkal foglalkozó előtanulmány, szerkesztett kötet után egy évtizedekre kiható jelentős könyvet tett az olvasók elé Tverdota György, aki egyben a József Attila Társaság elnöke is. A valóban működő társaság célja eseményeket, konferenciákat, mozgalmat szervezni az életmű köré, és értő befogadói közösséget nevelni.

Nem mondható csekélynek a József Attila-szakirodalom, és már van egy négykötetes, grandiózus monográfiatorozat is, amely közelítette az egykor elérhető adatok, források teljességét. Szabolcsi Miklós (az MTA tagja) 1963 és 1998 között megjelent monográfiájának összterjedelme 3000 oldal. Most mégis megjelent egy kétkötetesre tervezett, új, József Attilával kimerítően foglalkozó, a költő életét és munkásságát 1927-ig követő monográfia. Azt a tudományterülettel nem foglalkozó értelmiség is sejtí, hogy mind az ideológiai, társadalmi közeg megváltozása, mind az irodalomtudomány fejlődése új kihívásokat támaszt. Legfőképpen az egykori szűkített értelmezett eszmerendszer felülírása vált szükségessé. Elég az első és az utolsó Szabolcsi-kötet megjelenése évszámaira nézni, látjuk az (irodalom)politikai keretezést: az első kötet megjelenése idején érvényes volt a tétel, hogy József Attila – nemzedékek sora tanulta így az iskolában – *proletárköltő*, és Szabolcsi Miklós vállalta is ezt a minősítést. Ebben az időben a Petőfi–Ady–József Attila hármas a magyar irodalom szinte kizárólagos, forradalmi jelentőségű triászát erősztak az irodalmi kánonra. Mire az utolsó Szabolcsi-kötet megjelent, a hangsúly – itt legalább a kezdeményező, Németh G. Béla nevét nem hagyhatjuk említés nélkül, noha sokak említésére nincs módunk az adott keretek között – áttevődött az ún. kései versek elemzésére, a fiatalabb gondolkodó nemzedék felfedezte az egzisztenciális szintézissé sűrűsödő önmegszólító verstípust. S időközben persze átértékelődött a kommunistákhoz való viszony, elmélyült, s olykor akár túlsúlyos-sá is vált a freudizmus, a pszichoanalízis hatáselemzése is. Szabolcsi könyvcímei – *Fiatal életek indulója; Érik a fény; Kemény a menny; Kész a leltár* – verscímek és idézetek voltak, pusztán ezekben kevés az utalás a súlykolt korfelfogásra. És mire Szabolcsi befejezte a nagy művét, a késő Kádár-kor és a rendszerváltás lehetővé tették a szerző felszabadulását is az ideológiai konstrukció alól.

Tverdota György kötete ehhez képest provokatívan, felszólító erővel a *Gondoljatok meg, proletárok* címet viseli. Egy kérdéssel meg is indokolja, miért a cím. „Akadnak-e még olyanok, akik magukra veszik, és főleg, akik szívesen veszik

magukra ezt az anakronizmuszámba menő megszólítást? Hiszen az idézett versor [az 1931-ben írt *Anyám* című vers egyik sora – Sz. Á.] megjelenése után pár évvel maga a költő avatta polgárrá a proletárt (is): »A modern társadalomnak éppúgy polgárai a munkások és a tőkésék, mint a középosztálybeliek.« De maibb, személyes tapasztalati indoka is van a címválasztásnak, annak érzékelése, „mintha a történelem sem egyenes úton haladna előre, hanem régen meghaladottnak hitt állapotok térnének vissza napjainkban. Mintha újra lennének olyanok – ma nem proletároknak hívják őket –, akik az ilyen versek által megszólítva érzik magukat”. Ebben az idézetben a hallgatói személyes sorsa iránt sem közömbös, elhivatott egyetemi tanár is megszólal, aki érzékeli a társadalmi mobilitás radikális csökkenését, a születési kiváltságok újraéledését.

Szabolcsi Miklós megírta a költő életrajzát, egykoron ezt a minden adat összegyűjtésére irányuló módszeres filológiai alaposságot „lapos pozitivismusnak” bélyegezték, majd megjelent a „befogadó hipertrófiájának” korszaka, s minden új, olykor megkétszerezve ideérkező irodalomelméleti iskola olyan újfajta kérdéseket tett föl, amelynek nem volt feltétlen relevanciájuk a költői életműre.

A feladat ma a költő életének és munkáinak *újraértése*, mégpedig tekintettel az élet és életmű belső koherenciájára.

Tverdota György elsősorban a költői és emberi szereptudat kialakulására, József Attila szocializációjára teszi a hangsúlyt. Az kétségtelen, hogy József Attila proletár származású költő volt, a hangsúly azonban egy értelmiségi emancipációs folyamat bemutatásán van. A költő halála után nem sokkal Móricz Zsigmond figyelt fel rá, hogy „a proletariátus is hozzáfogott nagy költőket szülni”. Ám hozzátette azt is, hogy az „[e]lőredobott harcosok elesnek”. De saját felemelkedésére is emlékezik Móricz, hangsúly nélkül is jelezve, hogy egy nemzedéken belül, normális családi háttérrel is igencsak problematikus a kiemelkedés, „[n]ekem az apám tette meg ezt az első lépést: el a földtől! s be a kultúrtömeg kellős közepébe!” Ára volt annak, hogy József Attila megláthassa ezt a „közepet”, a mama, az egyébként olvasó, azaz önkéntelenül is feltörekvő, sok versben szereplő mama traumatikus elvesztése. Mert addig félárvaság, betegség, tömegszállítás, fa-, szén- és étellopás, bűntudat élményeit élte a gyerek, de mégis volt édesanyja, csonka családja. Ez az életrajzi esemény a felezőpont a *Gondoljátok meg, proletárok* első, az életrajzot és a pályát 1926 végéig követő kötetének.

1919-ben a költő nővére, József Jolán feleségül ment a zsidó származású Makai Ödönhöz, s ez az új „család” is sok bonyodalommal járt, a proletár eredetet a Makai család nagyobb köre előtt tagadni kellett. Nemcsak Öcsödön írták át a „lelenche adott” József Attila természetes identitását, amikor új keresztnévet kapott nevelőszüleitől. Még Makai Ödön is mutatós, franciának hangzó álnéven (Lippe Lucie) vette el feleségét, s annak hűgát csak cselédként engedte be az életükbe, és a cseléd öccseként a későbbi költőt. De mégiscsak eljutott a két ifjabb József gyerek a IX. kerületből a VI. kerületbe, a proletárvilágból polgári környezetbe, ha annak csak

cselédszobájába is. Az egész személyiségét átformáló, mégis ellentmondásos változás volt ez. Makai távol akarta tartani a kellemetlen fiút a családtól, ám mert Attila igen jól vizsgázott a polgári iskola negyedik osztályában, rászánta magát, hogy taníttatja. Így került József Attila Makóra, jó távolra, az alföldi hagymás-tanyaváros magyar királyi állami főgimnáziumába, ahol életében talán először talált a személyét és mutatkozó tehetségét is méltányoló, irányító felnőttekre. Itt indult el pályája, annak ellenére, hogy társai idegenkedtek tőle. A szegedi Juhász Gyula egyik ottlétekor elolvasta a verseit, és mellé állt, s 1922 végén első kötete, a *Szépség koldusa* is megjelenhetett Szegeden. A szegedi egyetemre is bekerült, 1925-ben második kötetét (*Nem én kiáltok*) is kiadták Szegeden, ahonnan – mint ezt minden érettségiző is kötelezően tudja – eltanácsolta az egyetem „fura ura”, a különben jeles nyelvész, Horger Antal. Azokat a tapasztalatokat, sérelmeket és indulatokat, amiket József Attila a *Tiszta szívvel* című versébe transzponált, más akkor nem nagyon érthette valójában. József Attila aztán kijutott Bécsbe, és egyre nőtt a kapcsolati hálója. Bécsben megismerte a magyar emigráció jeleseit, Kassák Lajost, Németh Andort, Déry Tibort, Hatvany Lajost. (A névsor egyben az egykorú avantgárd hatást is mutatja.) A *Gondoljátok meg, proletárok* aprólékosan feltárja és értelmezi az emberi találkozásokat, a pályállomásokat, és összeköti az egykorú, illetve későbbi versekkel. A még éretlen költői megoldások, a még „tökéletlen” versek felől nem érthetők meg a nagy versek, de fordítva látható az alakulás, a nem teleologikus fejlődéstörténet.

Tverdota György monográfiáirói módszere ma irodalomtudományunk egyik, feltehetően most nagyobbik fele szerint szinte tilalom alá esik. Mert a verseket és az életrajzi eseményeket egymásra vonatkoztatható, egymást értelmező komponenseknek fogja fel. A későbbi versek elemzését is az azokat magyarázó életrajzi eseményekhez rendeli, mintegy tehermentesítve a készülő folytatást. Az érzékeny és mindig minden motívumot az életműben, ismétlődő szót, szimbólumot észben tartó verselemzések soha nem egyszerűsödnek életrajzi illusztrációkká, ezek szervesen illeszkednek a monográfiának a legszélesebb közönség felé nyitott narrációjába. Az aprólékos részletek nem tévesztik szem elől a nagy egészet, de prekonceptió, erőszakos előfeltevés nélkül illeszkednek a nagy képhez. A monográfia a költővé érés külső és belső folyamatát kíséri végig.

A József Attila monográfia nagy nyeresége az *Osiris Irodalomtörténet* monográfiatorozatának. Egyetlen hiányérzetünk van, amit a kiadói racionalitás magyarázatával sem fogadunk örömmel, hogy csak majd a második kötet végén lesz bibliográfia, név- és címmutató.

(Tverdota György: *Gondoljátok meg, proletárok. I. kötet. Az ifjú József Attila. Budapest: Osiris Kiadó, 2021, 887 o.*)

Széchenyi Ágnes

DSc, irodalomtörténész

Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet